

آرامگاه میرزا عبدالقادر بیدل
۱۰۵۴ هـ ق - ۱۱۳۲ هـ ق
این بنا در سال ۱۳۷۴ هـ ق با اعانت
دوستان اران افغانستانی بیدل بسطرسید

کتابشناسی بیدل در افغانستان

بنیاد اندیشه
تاسیس ۱۳۹۲

محمود جعفری

میرزا عبدالقادر بیدل یکی از چهره‌های بزرگ ادبیات فارسی در تاریخ معاصر است. درباره بیدل، کتابها و مقالات بی‌شماری در کشورهای چون افغانستان، ایران، هند، پاکستان، تاجیکستان و در مجموع کشورهای آسیای میانه به نشر رسیده است. علاقمندان و پیروان بیدل به صورت فراوان در این کشورها زندگی می‌کنند. امروزه «مکتب بیدل» یکی از پرطرفدارترین مکتب‌های ادبی است. این گرایش‌ها عمدتاً به دلیل اندیشه‌های عمیق فلسفی - عرفانی و بیان و سبک شعری اوست. محققین زیادی در این زمینه تحقیق نموده و آثار نابی را خلق کرده‌اند. در افغانستان نیز آثار قابل‌ارجی در این باب نشر شده و گروه‌های خاص فکری طرفدار بیدل، کارهای قابل‌اعتنایی انجام داده‌اند. اما آنچه در این میان مهم به نظر می‌رسد این است که بدانیم چه تعداد کتاب و مقاله درباره بیدل و بیدل‌شناسی در افغانستان به نشر رسیده است. این کار از آن جهت قابل توجه است که با وجود شرایط سخت و دشوار تاریخی که در افغانستان حاکم بوده، علاقمندان و شیفتگان آثار بیدل ساکت ننشسته مقالات و کتابهایی را پیرامون اندیشه‌ها و شعر بیدل به نگارش درآورده‌اند.

در این مقاله نیز می‌کوشیم تا تمام آثار مکتوب مربوط به بیدل را شناسایی و فهرست‌نماییم تا پژوهش‌گران بعدی بتوانند در پرتو آن، تحقیقات خویش را تکمیل نمایند. البته خوانندگان عزیز نیک می‌دانند که بازایی تمام آثار مربوط به بیدل برای یک فرد کار سختی است؛ زیرا برخی از آثار در منابع تحقیقی موجود در کابل وجود ندارد و برخی نیز به صورت بسیار پراکنده از دور تاریخی خارج شده‌اند. علاوه بر آن، بعضی از مقالات، ارزش آن‌چنانی را نداشته و از مستندات معتبری برخوردار نیستند. از این رو، از ذکر آن‌ها خودداری شده است. بنا بر این، در این مقاله، تنها آثار موجود و قابل دسترس گرد آمده و فهرست‌سازی شده است.

سیر تاریخی کتاب‌شناسی بیدل در افغانستان

تاریخ کتابت آثار بیدل به ۱۲۱۰ هجری قمری برمی‌گردد. کتابهایی که در این برهه‌ای از تاریخ نوشته شده‌اند، همه به صورت خطی در آرشیف ملی افغانستان و یا برخی از کتابخانه‌های ملی مثل کتابخانه عامه کابل و کتابخانه دانشگاه کابل نگهداری می‌شوند. اولین بار «دیوان بیدل» به تاریخ ۱۲۱۰ ق. توسط مرادبیگ قلمی شد که اینک آن نسخه در آرشیف ملی افغانستان موجود است. از آن زمان به بعد تا امروز نگارش و چاپ آثار بیدل و نقد و نظرها پیرامون آن با فراز و فرودهایی همراه بوده است. در کل می‌توان برای کتاب‌شناسی آثار بیدل چهار دوره تاریخی را فرض کرد.

الف. دوره نخست همان دوره‌ای است که هنوز صنعت چاپ وارد افغانستان نشده بود. شیفتگان طریقت بیدل به صورت قلمی آثار او را از گزند حوادث حفظ و از آن استفاده می‌کردند. آثار موجود از نسخ خطی دیوان بیدل نشان می‌دهد که مریدان بیدل تا چه پایه شیفته شعر و افکار او بوده‌اند. این علاقمندی باعث می‌شد تا این آثار از گزند حوادث در امان بمانند و از سوی دیگر، سروده‌ها و اندیشه‌های او در دل بیشتر مردم

راه یابد و حاشیه‌ای‌ترین نقطه افغانستان با سروده‌های او آشنایی یابد. ب. دوره دوم از زمان حبیب‌الله خان آغاز می‌شود. در این دوره با حمایت دربار، آثار بیدل به چاپ می‌رسند. نخستین بار در زمان حبیب‌الله خان (۱۲۸۹-۱۳۳۷ق) به همت نصرالله خان نائب‌السلطنه و با همکاری شماری از بیدل‌شناسان، کلیات بیدل تصحیح و سپس در سال ۱۳۳۴ قمری در مطبعه حروفی ماشین‌خانه دارالسلطنه کابل زیر چاپ می‌رود؛ لیکن به دلیل تحولات سیاسی، به صورت کامل چاپ نمی‌شود و تنها تا اواخر حرف دال به زیور طبع آراسته می‌گردد (یا حقی و افضلی: ۱۳۸۷). این دوره همچنان روند صعودی خود را می‌پیماید و طی سال‌های ۱۳۴۱-۱۳۴۴ خورشیدی، کلیات بیدل با تصحیح خال‌محمد خسته و خلیل‌الله خلیلی در چهار جلد از سوی وزارت معارف افغانستان در ۳۰۰۰ نسخه زینت چاپ می‌یابد. در همین دوره است که بررسی آثار بیدل و تحقیق در مورد افکار و اندیشه‌های او نیز در افغانستان آغاز می‌شود. فیض‌محمد زکریا نخستین کسی است که درباره اندیشه‌های عرفانی و فلسفی بیدل در کتابی تحت عنوان «بیدل چه گفت؟» سخن می‌گوید. این کتاب در سال ۱۳۲۲ خورشیدی در کابل نشر و در سال ۱۳۳۴ خورشیدی در تهران تجدید چاپ شده است. به دنبال آن در سال ۱۳۲۶ خورشیدی، صلاح‌الدین سلجوقی اثری به نام «افکار شاعر» را می‌نویسد (یا حقی و افضلی: ۱۳۸۷). خلیل‌الله خلیلی در سال ۱۳۳۴ کتاب «فیض قدس» را می‌نویسد که در نوع خود اثر قابل توجهی به حساب می‌آید. این کتاب توسط انجمن تاریخ افغانستان در ۵۰۰ نسخه در کابل زینت چاپ یافت. به تعقیب آن در سال ۱۳۳۵، همزمان با برگزاری «عُرس بیدل» در کابل رساله ۲۰ صفحه‌ای «یاد بیدل» از محمدحیدر ژوبل، به نشر رسید. در سال ۱۳۴۲ خورشیدی بخشی از کتاب ۲۰۰۰ صفحه‌ای منتخب‌الزمان اثر خال‌محمد خسته در مجله ژوندون به تدریج انتشار یافت. در سال ۱۳۴۳ خورشیدی کتاب «نقد بیدل» اثر مشهور صلاح‌الدین سلجوقی وارد بازار گردید. در این کتاب اشعار بیدل و اندیشه‌های فلسفی - عرفانی بیدل مورد تحلیل و مذاقه قرار گرفته است. این کتاب در سال‌های ۱۳۸۰، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ با ویرایش محمدکاظم کاظمی توسط انتشارات عرفان در تهران تجدید چاپ شد. در سال ۱۳۵۰ کتاب «بیدل‌شناسی» غلام‌حسن مجددی به زیور طبع آراسته گردید و در سال ۱۳۵۱ ترجمه کتاب «احوال و آثار میرزا عبدالقادر بیدل» که توسط عبدالغنی نوشته شده بود، به وسیله میر محمدآصف انصاری ترجمه و در ۴۴۰ صفحه در نشریه «ادب» دانشگاه کابل به چاپ رسید. هم‌چنین در همین سال رساله‌ای از اسدالله حبیب تحت عنوان «بیدلی که من می‌شناسم» در روزنامه انیس (شماره‌های ۱۲۹-۱۳۶ و ۲۴۱-۲۸۱) زینت نشر یافت.

ج. دوره سوم شامل سالیان دهه شصت خورشیدی می‌شود. این دوره را به لحاظ کیفیت، کمیت و اشکال کار در مورد بیدل، می‌توان اوج بیدل‌گرایی در افغانستان نامید. دلیل عمده این گرایش را می‌توان در حمایت حاکمیت وقت از این امر جستجو کرد. در سال ۱۳۶۴ ه. ش، همایش بین‌المللی نکوداشت از بیدل توسط آکادمی علوم افغانستان در کابل برگزار گردید. دولت وقت افغانستان هزینه چاپ چند اثر را در

این ارتباط متقابل گردید؛ مانند: چاپ «بیدل شاعر زمانه‌ها» از اسدالله حبیب و «بحثی در احوال و آثار بیدل» نوشته پورفیسور نورالحسن انصاری و ترجمه پوهاند میرحسین شاه که به استقبال همایش، به زیور طبع آراسته گردید. اضافه بر این‌ها در این دوره آثار دیگری نیز انتشار یافتند که از میان آن‌ها می‌توان «سی مقاله» محمدسرور پاکفر، (۱۳۶۴ ه.ش)؛ «مجموعه مقالات» (۱۳۶۴ ه.ش) و «بیدل و چهار عنصر» اثر اسدالله حبیب (۱۳۶۷ ه.ش) را نام برد (یا حقی و افضلی: ۱۳۸۷).
دوره چهارم شامل سال‌های بعد از دهه شصت می‌شود. در این دوره نیز به صورت پراکنده آثار متعددی به چاپ رسیده است. یکی از مشخصات این دوره توجه کشورهای همسایه از جمله ایران به بیدل‌شناسی است. نویسندگان و شاعران ایرانی پیش از این کمتر به آثار بیدل توجه می‌کردند، اما طی سال‌های ۷۰-۹۰ سعی کردند زمان از دست‌رفته را جبران نمایند. از این‌رو، کلیات بیدل را چاپ کردند و مقالات و کتابهای متعددی در زمینه شناخت آثار و اندیشه‌های بیدل منتشر نمودند. این امر سبب شد تا شاعران و نویسندگان افغانستان نیز چه در داخل و چه در خارج کشور، یکبار دیگر پویش‌شان را با دیدگاه‌های نوتر ادامه دهند و آثار ارزنده‌ای را به نشر رسانند که از جمله می‌توان به این کتابها اشاره کرد:

از چیدن رنگ (گزیده غزلیات بیدل)؛ محمدکاظم کاظمی (۱۳۷۱ ه.ش)؛ رباعیات بیدل دهلوی؛ عبدالغفور آرزو (۱۳۷۵ ه.ش)؛ گزیده غزلیات بیدل؛ محمدکاظم کاظمی (۱۳۷۶ ه.ش)؛ بیدل‌شناسی (مجموعه یازده مقاله برگزیده از نویسندگان افغانستانی، ایرانی، هندی، تاجیک و ازبک در شناخت شعر و اندیشه عبدالقادر بیدل)؛ داکتر محمدعارف پژمان (۱۳۷۶ ه.ش)؛ خط بوریا؛ قندی آغا (۱۳۷۹ ه.ش)؛ خط بوریا، قندی آغا، چاپ دوم (۱۳۸۳ ه.ش)؛ اسیر بیدل؛ منتخب آثار قندی آغا (۱۳۸۴ ه.ش)؛ میرزا عبدالقادر بیدل اثر صدرالدین عینی برگردان شهباز ایرج (۱۳۸۴ ه.ش)؛ کلید در باز؛ محمدکاظم کاظمی (۱۳۸۷ ه.ش)؛ آیین زاهدی در آینه دیوان بیدل؛ داکتر سید نورالحق کاوش (۲۰۰۲ م)؛ واژه‌نامه شعر بیدل؛ اسدالله حبیب (۲۰۰۵ م).

دلایل علاقمندی به بیدل در افغانستان

بیدل‌گرایی در افغانستان به اوایل قرن هجده میلادی برمی‌گردد. به اعتقاد برخی از مورخان بیدل‌گرایی در افغانستان در زمان حیات او به افغانستان آمد؛ اما به باور شمار دیگر، چهل سال بعد از وفات حضرت بیدل، گرایش به شعر او در افغانستان پدید آمد (یا حقی و افضلی: ۱۳۸۷). پس از آن به مرور زمان این گرایش روند صعودی خود را پیمود و امروزه به عنوان یک مکتب پیروان بی‌شماری در افغانستان دارد. این‌که چه عوامل باعث این علاقمندی گردید، دلایل مختلفی وجود دارد که مجموع این عوامل را می‌توان در دو بعد درونی و بیرونی خلاصه کرد:

الف. عوامل بیرونی؛ عوامل بیرونی که سبب شیفتگی مردم به بیدل می‌گردید عبارتند از:

۱. حمایت دربار و حکومت‌ها؛ با ورود برخی از شاعران پیرو سبک بیدل به دربار، شعر بیدل نیز وارد دربار گردید و حاکمان وقت ضمن

آشنایی با شعر بیدل از آن حمایت کردند. از جمله کسانی که در تاریخ از آن‌ها نام برده شده میرهوتک افغان و لعل محمد عاجز است. این دو از شاعران پیرو بیدل بودند که در دربار تیمورشاه درانی کار می‌کردند. در زمان حبیب‌الله خان نخستین بار قسمت اعظم دیوان بیدل با حمایت وی به زیور طبع آراسته گردید. در زمان امان‌الله خان، محمود طرزی و پدرش غلام‌محمد طرزی از رجال برجسته دربار به حساب می‌آمدند که خود در تحریر و چاپ مقالات درباره بیدل نقش عمده داشتند. نورمحمد کهگدای سرمنشی دربار ظاهر شاه نیز یکی دیگر از بیدل‌گرایان دربار بود.

۲. حمایت دانشگاه‌ها و مکاتب؛ دانشگاه‌ها و مکاتب نیز نقش اساسی در ترویج اشعار و سبک بیدل در افغانستان داشته‌اند. در کتب معارف اشعار بیدل به شاگردان درس داده می‌شد و شاگردان از این طریق با بیدل و شعرهایش آشنا می‌شدند. در دانشگاه کابل نیز کرسی بیدل‌شناسی ایجاد گردید که مدتی را غلام‌حسن مجددی مسئولیت آن را به عهده داشت و از طرفی، استادان دانشگاه نیز سعی می‌کردند دانشجویان خود را با شعر بیدل آشنا سازند. عبدالحق بیتاب از شاعران خوب بیدل‌گرا بود که در دانشگاه کابل تدریس می‌کرد.

۳. هم‌زمانی مردم؛ چیز دیگری که باعث راه یافتن اشعار بیدل در قلب مردم می‌گردید، هم‌زمانی بیشتر مردم افغانستان با زبان بیدل بود. از آنجایی که زبانی بیدل نیز فارسی بود، مردم نیز به آسانی با آن ارتباط برقرار می‌کردند.

۴. هنر موسیقی؛ استاد سرآهنگ از موسیقی نوازان پیشگام افغانستان با آشنایی که با اشعار بیدل داشت، از طریق هنر موسیقی توانست بر ماندگاری و ترویج شعر و سبک بیدل بیشتر بیدل‌گرایی کمک نماید.

۵. بیدل‌خوانی؛ بیدل‌خوانی مانند شاهنامه‌خوانی و حمله‌خوانی از دیرزمانی در افغانستان رواج داشته است. بسیاری از مناطق پارسی‌زبان، مردم در فصل زمستان در مساجد جمع می‌شدند و بیدل‌خوانی می‌کردند. هنوز هم در برخی از جای‌ها رواج دارد. از جمله در کابل شایق افندی جلسات بیدل‌خوانی را در منزل خود دایر می‌کرد و پس از آن محمد عبدالحمید معروف به قندی آغا این جلسات را برگزار می‌نمود و اکنون فرزند وی جناب استاد عبدالعزیز مهجور میراث‌دار بیدل‌خوانی در افغانستان است و هر هفته جلسات بیدل‌خوانی را در منزل خود دایر می‌نماید.

۶. شاعران بیدل‌گرا؛ یکی از عوامل دیگری که منجر به رواج بیدل در افغانستان گردید، شاعرانی بودند که از سبک بیدل پیروی می‌کردند و با سرودن اشعاری در این سبک باعث رونق شعر بیدلی در کشور گردیدند. عبدالحق بیتاب، قاری عبدالله، غلام‌حسن مجددی، شایق افندی، عبدالحمید اسیر (قندی آغا)، عبدالعلی مستغنی، محمدانور بسمل، مهردل مشرفی، عبدالعزیز مهجور، عبدالحسین توفیق، ضیا قاری‌زاده، و... از جمله بیدل‌سرایان مشهور و معاصر افغانستان به حساب می‌آیند.

ب. عوامل درونی؛ عامل اصلی دیگر که باعث رونق بیدل‌گرایی در افغانستان شده است، شعر بیدل است. اشعار بیدل در درون خود دارای عناصری است که به صورت ناخودآگاه خواننده را تحت تأثیر قرار

می‌دهد. این عناصر عبارتند از:

۱. حقیقت‌گرایی؛
۲. معناپروری؛
۳. هنجارگریزی؛
۴. خلاقیت و تخیل نیرومند؛
۵. لطافت زبانی؛
۶. کشف‌های اعجاب‌انگیز؛
۷. سرشار از مدعا و مثل‌ها.

هر یک از این عناصر سبب می‌شود تا خواننده بدون این‌که خود خواسته باشد، شیفتهٔ بیدل شود و عشق به بیدل منجر به خلق آثار ناب و تازه می‌شود.

نمایه‌هایی از کتاب‌شناسی بیدل در افغانستان

دیوان، عبدالقادر بیدل، کابل، کتابخانه وزارت معارف. نمرهٔ مسلسل ۹/۱۱ [نسخه خطی]. تاریخ کتابت ۱۲۶۷ ق.

طرز بیدل، عبدالحق بی‌تاب، دست‌نویس چاپ نشده. محفوظ در دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه کابل، ۱۳۳۰.

شماره	نام کتاب	نویسنده	تاریخ کتابت	نمبر مسلسل جنس	جلد	نمبر ثبت در کتابخانه آرشیف ملی	تعداد ورق
۱	دیوان بیدل	نامعلوم	۱۲۲۰	۱۸	جلد اول	۱/۵۸	۲۷۸
۲	دیوان بیدل	عبدالقادر	۱۳۰۳	۸۲	جلد اول	۲/۴۶	۲۴۹
۳	دیوان بیدل	محمدسمیر	۱۳۵۲	۱۵۳	جلد اول	۲/۱۵۲	۲۳۷
۴	دیوان بیدل	نظام‌الدین	۱۳۰۴	۲۷۳	جلد اول	۳/۱۷۹	۱۷۳
۵	دیوان بیدل	بیدل	بی‌تا	۴۶۰	جلد اول	۶/۱۵۶	۲۳۵
۶	دیوان بیدل	بیدل	بی‌تا	۵۳۹	جلد اول	۸/۴۹	۳۴۳
۷	دیوان بیدل	بیدل عبدالحفیظ	۱۲۸۷	۵۵۴	جلد اول	۱/۱۴۷	۱۹۱
۸	کلیات بیدل	بیدل، محمدقاسم	۱۲۵۲	۱۰۷۰	جلد اول	۲۲/۵۲	۱۰۵۸
۹	دیوان بیدل	بیدل	۱۲۶۵	۱۱۲۶	جلد اول	۷/۱۲۲	۱۳۶
۱۰	دیوان بیدل	بیدل، محمدحسین	۱۲۲۵	۱۵۲۳	جلد اول	۲۲/۱۲۸	۱۱۸
۱۱	دیوان غزلیات بیدل	بیدل	بی‌تا	۱۵۳۶	جلد اول	۱۸/۱۶	۱۶۰
۱۲	دیوان اشعار بیدل	بیدل	بی‌تا	۱۵۷۱	جلد اول	۲۳/۱۷۱	۷۰
۱۳	دیوان بیدل	بیدل	بی‌تا	۱۶۹۲	جلد اول	۲۳/۸۳	۸۸۰
۱۴	دیوان بیدل	بیدل، نعمت‌الله	۱۲۵۴	۱۶۱۸	جلد اول	۲۳/۱۱۴	۲۳۰
۱۵	رقعات بیدل	بیدل	۱۲۵۷	۱۶۷۴	جلد اول	۲۵/۲۲	۴۵
۱۶	دیوان بیدل	بیدل	۱۲۷۷	۱۶۷۵	جلد اول	۲۵/۲۰	۲۳۰
۱۷	دیوان بیدل	بیدل	بی‌تا	۱۷۰۳	جلد اول	۲۵/۴۹	۳۹۰
۱۸	دیوان بیدل	بیدل	۱۲۷۷	۱۶۷۵	جلد اول	۲۶/۵۶	۳۰۲
۱۹	میرزا بیدل	بیدل، مرادیگ	۱۲۱۰	۱۹۷۳	جلد اول	۳۲/۴۴	۱۶۴
۲۰	دیوان بیدل	بیدل	بی‌تا	۲۵۹۰	جلد دوم	۲۹/۱۱۸	۲۴۸
۲۱	دیوان غزلیات بیدل	بیدل	بی‌تا	۲۶۰۲	جلد دوم	۲۹/۱۲۵	۱۲۰
۲۲	دیوان بیدل	بیدل	بی‌تا	۲۶۵۸	جلد دوم	۳۰/۴۹	۵۳۰
۲۳	دیوان بیدل	بیدل	بی‌تا	۲۶۹۲	جلد دوم	۳۰/۵۴	۱۵۵
۲۴	چهار عنصر بیدل	بیدل، خیرالله	۱۲۳۳	۲۶۹۴	جلد دوم	۳۰/۸۳	۲۶۴
۲۵	غزلیات بیدل	فصیح‌الدین	۱۳۰۵	۲۶۹۵	جلد دوم	۳۰/۸۲	۱۸۵
۲۶	طلسم حیرت	بیدل	بی‌تا	۲۷۹۶	جلد دوم	۳۱/۲۴	۱۰۴

۵۸	۳۰/۲۰۱	جلد دوم	۲۸۰۱	۱۲۰۵	بیدل	دیوان بیدل	۲۷
۲۴۰	۳۰/۱۷۶	جلد دوم	۵۸۲۶	۱۲۸۲	بیدل	دیوان بیدل	۲۸
۲۳۰	۳۲/۵۸	جلد دوم	۲۹۰۸	بی‌تا	بیدل	اشعار بیدل	۲۹
۱۴۰	۳۲/۸۴	جلد دوم	۲۹۲۹	بی‌تا	بیدل، خیام	اشعار از بیدل و شرح حالات عمر خیام	۳۰
۲۱۰	۱۶/۶	جلد دوم	۳۰۲۷	۱۲۶۳	بیدل	دیوان بیدل	۳۱
۲۳۰	۱۶/۸۰	جلد دوم	۳۰۶۲	۱۲۳۷	بیدل	عرفان بیدل	۳۲
۲۶۵	۱۶/۳۵	جلد دوم	۳۰۸۲	۱۲۷۲	بیدل، ابراهیم	دیوان بیدل	۳۳
۴۷۰	۱۵/۱۸۲	جلد دوم	۳۲۴۶	۱۲۵۹	بیدل، سعدالدین	دیوان بیدل	۳۴
۵۲۵	۱۵/۱۲۱	جلد دوم	۳۲۵۴	۱۲۳۶	بیدل، سعدالدین	دیوان بیدل	۳۵
۶۴۰	۱۴/۱۱۷	جلد دوم	۳۳۴۹	۱۲۴۱	بیدل، لطیف	دیوان کامل بیدل	۳۶
۵۸۰	۱۵/۱۸۶	جلد دوم	۳۳۵۳	بی‌تا	بیدل، لطیف	رباعیات بیدل	۳۷
۱۷۰	۳۰/۱۹۳	جلد دوم	۳۳۵۶	بی‌تا	بیدل، لطیف	دیوان بیدل	۳۸
۲۱۵	۱۵/۱۱۵	جلد دوم	۳۳۵۷	۱۲۶۳	بیدل، لطیف	دیوان بیدل	۳۹
۵۴۵	۱۵/۴۳	جلد دوم	۳۳۹۳	بی‌تا	بیدل، لطیف	دیوان بیدل	۴۰
۱۴۰	۱۴/۷۵	جلد دوم	۳۴۲۴	۱۲۳۵	بیدل، نصرالله	دیوان بیدل	۴۱
۶۴۰	۱۴/۱۱۵	جلد دوم	۳۴۲۸	۱۲۳۶	بیدل، نصرالله	دیوان بیدل	۴۲
۴۱۸	۱۴/۳۹	جلد دوم	۳۴۴۳	۱۲۳۶	بیدل، اعظم	کلیات بیدل	۴۳
۱۷۴	۱۳/۹۴	جلد دوم	۳۴۸۳	۱۲۶۳	بیدل، عبدالرحمن	نکات بیدل	۴۴
۳۱۰	۱۱/۶۰	جلد دوم	۳۶۷۵	۱۲۴۸	بیدل، میر محمد	دیوان بیدل	۴۵
۴۳۷	۱۰/۱۴۸	جلد دوم	۳۸۳۹	۱۲۳۹	بیدل، میر محمد	کلیات بیدل	۴۶
۹۸۵	۱۰/۱۴۹	جلد دوم	۳۸۵۶	۱۲۷۰	بیدل، میر محمد	کلیات بیدل	۴۷
۵۰۰	۴/۱۱۱	جلد دوم	۳۹۲۰	۱۲۸۲	ملا حسین	غزلیات بیدل	۴۸
۱۰۸	۷/۱۳۷	جلد دوم	۳۹۸۴	۱۱۴۷	بیدل، محمد یونس	کلیات و غزلیات بیدل	۴۹
۱۷۹	۸/۱۴۵	جلد دوم	۴۰۶۷	بی‌تا	بیدل، محمد یونس	دیوان بیدل	۵۰
۳۰۲	۱۹/۱۳۹	جلد دوم	۴۰۹۱	بی‌تا	بیدل، محمد یونس	دیوان بیدل	۵۱
۹۸	۴/۱۲۷	جلد دوم	۴۲۴۳	۱۲۸۳	بیدل، صفدر علی	نکات بیدل	۵۲
۵۹۰	۴/۱۱۳	جلد دوم	۴۲۹۱	۱۲۳۴	بیدل، عبدالرحمن	کلیات بیدل	۵۳
۱۱۴۰	۱۶/۹۴	جلد دوم	۴۳۱۴	۱۲۶۷	بیدل، محمد عزیز	کلیات بیدل	۵۴
۵۵۵	۱۱/۱۴۷	جلد سوم	۴۵۱۹	۱۳۰۹	بیدل، غلام حسین	کلیات بیدل	۵۵
۱۸۲	۱۳/۱۳۲	جلد سوم	۴۵۵۷	بی‌تا	بیدل، غلام حسین	دیوان بیدل	۵۶
۵۶۳	۱۲/۶۶	جلد سوم	۴۷۰۷	۱۲۷۲	بیدل، امیر محمد	کلیات بیدل	۵۷
۲۲۸	۱۴/۱۶	جلد سوم	۴۹۱۷	بی‌تا	بیدل، امیر محمد	دیوان بیدل	۵۸
۴۲۵	۱۳/۲۳	جلد سوم	۵۰۰۶	۱۲۴۲	بیدل، امیر محمد	دیوان بیدل	۵۹
۷۴۵	۲۲/۴۳	جلد سوم	۵۱۰۲	۱۳۹۲	بیدل، امیر محمد	کلیات بیدل	۶۰

۶۱	دیوان بیدل به خط بی نقطه و شکست	بیدل، امیرمحمد	۱۳۱۷	۵۱۱۲	جلد سوم	۱۳/۱۱۸	۲۹
۶۲	دیوان بیدل	بیدل، محمدصابر	۱۲۵۳	۵۱۷۱	جلد سوم	۲۰/۹۶	۲۲۲
۶۳	نکات بیدل	-	-	-	جلد سوم	۲/۶۹	
۶۴	دیوان نکات بیدل				جلد سوم	۱۸/۱۳۶	
۶۵	کلیات بیدل	بیدل	۱۲۲۲	۱۵۸	جلد چهارم	۳۵/۱۲۳	۵۳۲
۶۶	غزلیات بیدل	بیدل	۱۲۸۲	۴۴۷	جلد چهارم	۳۵/۱۲۱	۴۱۳
۶۷	عرفان بیدل	بیدل	بی‌تا	۵۶۱	جلد چهارم	۳۵/۱۹۵	۲۷۶
۶۸	اشعار بیدل	بیدل	بی‌تا	۶۵۹	جلد چهارم	۳۵/۹۳	۱۲۰
۶۹	دیوان بیدل	-	-	۷۳۳	جلد چهارم	-	۱۳۹
۷۰	کلیات بیدل	-	۱۳۳۰	۶۸۲	جلد چهارم	-	۱۲۰۰
۷۱	منتخبات دیوان بیدل	-	۱۲۸۱	۶۳۶	جلد چهارم	۱۳/۱۳۲	۱۹۰
۷۲	دیوان خطی بی نقطه بیدل	-	-	۴۶۰	جلد چهارم	۳۶/۱۱	۱۶۰
۷۳	دیوان بیدل	-	۱۲۵۸	۴۵۵	جلد چهارم	۳۵/۲۴۶	۴۶۲

نمایه کتاب‌شناسی بیدل در افغانستان

۱. آرزو، محمدغوث اعظم، (۱۳۹۰)، بال شکسته (بیدل و معرفت در هندوستان)، ج ۱، پيشاور: دانش خپرندويه تولنه، تیراژ ۲۰۰، ۱۳۸ ص.
۲. آرزو، عبدالغفور، (۱۳۸۹)، ترصدايي بیدل، کابل: انتشارات میوند، ۱۷۶ ص.
۳. آرزو، عبدالغفور، (۱۳۷۶)، گزیده رباعیات بیدل، مشهد: انتشارات ترانه، تیراژ ۳۰۰۰، ۲۱۶ ص.
۴. آرزو، عبدالغفور، (۱۳۷۸)، بوطیقای بیدل، مشهد: انتشارات ترانه، ۲۰۵ ص.
۵. آرزو، عبدالغفور، (۱۳۸۱)، خوشه‌های در جهان‌بینی بیدل، مشهد: انتشارات ترانه.
۶. اثیر، امیرمحمد، (۱۳۵۶)، شرح طور معرفت، کابل: انتشارات بیهقی، ۶۷۲ ص.
۷. اسیر (قندی آغا)، محمد عبدالحمید، (۱۳۷۵)، کلید عرفان (شرح ۶۸ بیت غامض ابوالمعانی بیدل)، ج ۱-۲، ۲۱۸ ص.
۸. اسیر (قندی آغا)، محمد عبدالحمید، (۱۳۹۰)، کلید عرفان، کابل: مطبعه حبیب‌الله حسیب، ۹۶ ص.
۹. اسیر (قندی آغا)، محمد عبدالحمید، (۱۳۶۹)، شرح رباعیات بیدل به اهتمام محمد احسان اسیر، بی‌جا، بی‌نا.
۱۰. اسیر (قندی آغا)، محمد عبدالحمید، (۱۳۸۳)، خط بوریا، ج ۱، با تصحیح و تعلیق محمد عبدالقادر آرزو، کابل: مرکز نشر و تحقیقات علمی و عرفانی.
۱۱. انصاری، نورالحسن، (۱۳۶۳)، بحثی در احوال و آثار بیدل، ترجمه میرحسین‌شاه، کابل: دانشگاه کابل.
۱۲. انوشه، حسن و همکاران، (۱۳۷۸)، دانشنامه ادب فارسی، ج ۳، تهران: عرفان، ۳۴۵ ص.
۱۳. برزین‌مهر، عبدالغنی، (۱۳۵۱)، احوال و آثار میرزا عبدالقادر بیدل، ترجمه میر محمدآصف انصاری، کابل: پوهنچی ادبیات و علوم بشری دانشگاه کابل، ۴۴۲ ص.
۱۴. برزین‌مهر، عبدالغنی، (۱۳۸۱)، اندرز شنیدن در آینه خانه (جستاری در مدعا و مثل‌های بیدل)، ج ۲، پيشاور: کتاب و قرطاسیه فروشی اوستا، تیراژ ۱۰۰۰، ۱۰۶ ص.
۱۵. بیدل، عبدالقادر، (۱۳۴۲)، رباعیات ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل، کابل: وزارت معارف، تیراژ: ۵۰۰، ۵۶۶ ص.
۱۶. بیدل، عبدالقادر، (۱۳۴۱)، کلیات، به تصحیح خال محمد خسته، ج ۱، کابل: ریاست دارالتألیف وزارت معارف.
۱۷. بیدل، عبدالقادر، (۱۳۴۲)، کلیات، به تصحیح خال محمد خسته، ج ۲، کابل: ریاست دارالتألیف وزارت معارف.
۱۸. بیدل، عبدالقادر، (۱۳۴۲)، کلیات، به تصحیح خال محمد خسته، ج ۳، کابل: ریاست دارالتألیف وزارت معارف.
۱۹. بیدل، عبدالقادر، (۱۳۴۲)، کلیات، به تصحیح خال محمد خسته، ج ۴، کابل: ریاست دارالتألیف وزارت معارف.
۲۰. بیدل، عبدالقادر، (۱۳۸۱)، کلیات، مولانا بیدل دهلوی، با تصحیح خال محمد خسته و خلیل‌الله خلیلی، با اهتمام حسین آهی، ج ۴، تهران: انتشارات فروغی، تیراژ ۲۰۰۰، ۱۱۹۸ ص.
۲۱. بیدل، عبدالقادر، (۱۳۸۸)، کلیات، به تصحیح خال محمد خسته، ج ۴، به کوشش فریدمردادی، تهران: زوار، ۸۳۴ ص.

۲۲. بیدل، عبدالقادر، (۱۳۸۹)، کلیات، ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل دهلوی، با تصحیح خال محمد خسته و خلیل الله خلیلی، با اهتمام بهمن خلیفه بنا روانی، تهران: طلایه، تیراژ ۱۱۰۰، ۶۵۲ ص.
۲۳. بیدل، عبدالقادر، (۱۳۸۶)، دیوان مولانا بیدل دهلوی، با تصحیح خال محمد خسته و خلیل الله خلیلی، با بازنویسی سید محسن آثار جوی، تهران: سنایی، تیراژ ۲۲۰۰، ۷۲۰ ص.
۲۴. پاکفر، محمدرور، (۱۳۶۵)، سی مقاله درباره بیدل، کابل: وزارت اقوام و قبایل، ۴۰۱ ص.
۲۵. حبیب، اسدالله، (۱۳۸۹)، در صالح گنگا، (داستانی از زندگی عبدالقادر بیدل)، بلغاریا: امین حبیب، ۲۷۹ ص.
۲۶. حبیب، اسدالله، (۱۳۶۷)، بیدل و چهار عنصر، کابل: وزارت تحصیلات عالی، تیراژ ۲۰۰۰، ۱۷۸ ص.
۲۷. حبیب، اسدالله، (۲۰۰۵)، بیدل و چهار عنصر، هامبورگ: بی نا.
۲۸. حبیب، اسدالله، (۱۳۶۳)، بیدل شاعر زمانه‌ها، کابل: پوهنچی زبان و ادبیات پوهنتون کابل. حبیب، اسدالله، (۲۰۰۵)، واژه نامه شعر بیدل، هامبورگ: بی نا.
۲۹. حسینی، رفعت، (بی تا)، یک صد غزل بیدل، (بی نا)، ۱۰۴ ص.
۳۰. حنیف بلخی، محمدحنیف، (۱۳۳۸۲)، دل و بیدل، چ ۱، کابل: مؤلف، تیراژ ۱۰۰۰، ۲۱۵ ص.
۳۱. خاکسار، عبدالحکیم، (۱۳۸۸)، صنعت تلمیح در اشعار بیدل، کابل: انتشارات سعید، ۲۲۵ ص.
۳۲. خسته، مولانا خال محمد، (منتخب الزمان (شرح حال و شخصیت ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل)، چ ۱، کابل: انتشارات امیری و محمدیوسف خسته زاده، تیراژ ۱۰۰۰، ۲۴۶ ص.
۳۳. خلیلی، خلیل الله، (۱۳۳۴)، فیض قدس، کابل: انجمن تاریخ، تیراژ ۵۰۰، ۱۰۲ ص.
۳۴. خلیلی، خلیل الله، (۱۳۸۶)، فیض قدس، (احوال و آثار میرزا عبدالقادر بیدل)، تهران: عرفان، ۲۲۲ ص.
۳۵. رازقی، محمدکبیر، (۱۳۸۷)، نکات (بخشی از آثار منظوم و منثور ابوالمعانی بیدل)، چ ۱، تیراژ ۵۰۰، ۳۱۵ ص.
۳۶. رفیع، سمیع، (۱۳۸۹)، نقد کتاب شاعر آینه‌ها، چ ۲.
۳۷. ژوبل، محمدحیدر، (۱۳۳۳۵)، یاد بیدل به مناسبت روز عرس حضرت بیدل، ۱۹ ص.
۳۸. ژوبل، محمدحیدر، (۱۳۳۶)، تاریخ ادبیات افغانستان، محمدحیدر ژوبل، کابل: بی نا.
۳۹. ژوبل، محمدحیدر، (۱۳۹۱)، نگاهی به تاریخ ادبیات معاصر در افغانستان، چ ۲، کابل: انتشارات امیری، صص ۲۰-۱۳۱/۲۳ ص.
۴۰. زرغون، محمدابراهیم، (۱۳۹۲)، شرح یک بیت ابوالمعانی بیدل، به کوشش حفیظ شریعتی سحر، بی جا، بی نا، ۱۹۲ ص.
۴۱. زکریا، فیض محمد خان، (بی تا)، بیدل چه گفت؟ (بی نا)، ۴۸ ص.
۴۲. سرپلی، استاد مولانا غلام محمد خدیم، (۱۳۸۷)، فیض دل از مشرب بیدل (شرح نخستین غزل دیوان ابوالمعانی میرزا عبدالقادر
- بیدل)، به کوشش کاندید آکادمیسین دکتور محمد یعقوب واحدی، چ ۱، سرپل: کتابخانه امیر علی شیر نوایی، ۴۵ ص.
۴۳. سلجوقی، صلاح الدین، (۱۳۴۳)، نقد بیدل، به اهتمام عبدالله رئوفی، کابل: دیپوهنچی وزارت.
۴۴. سلجوقی، صلاح الدین، (۱۳۸۰)، نقد بیدل، ویرایش محمد کاظم کاظمی، چ ۱، تهران: انتشارات عرفان، ۶۲۴ ص.
۴۵. سلجوقی، صلاح الدین، (۱۳۸۷)، نقد بیدل، ویرایش محمد کاظمی، چ ۲، تهران: انتشارات عرفان، ۶۲۴ ص.
۴۶. سلجوقی، صلاح الدین، (۱۳۸۸)، نقد بیدل، ویرایش محمد کاظمی، چ ۳، تهران: انتشارات عرفان، ۶۲۴ ص.
۴۷. سنا غزنوی، محمد اکبر، (۱۳۹۱)، سیری در جلوه‌زار اندیشه بیدل، کابل: انتشارات اندیشه.
۴۸. شاه ولی، بهره، (۱۳۸۹)، شرح غزلی از ابوالمعانی بیدل، کابل: انتشارات احرار، ۱۰۸ ص.
۴۹. شعور، اسدالله، (۱۳۸۷)، بیدل گرایی و زمینه‌های فرهنگی، تاریخی و اجتماعی آن در افغانستان، کابل: انتشارات امیری، چ ۱، ۵۳ ص.
۵۰. صافی، عبید، (۱۳۸۲)، گزیده غزلیات بیدل، چ ۱، فرانسه: انجمن فرهنگ افغانستان- لیموژ، تیراژ ۱۰۰۰، ۲۸۷ ص.
۵۱. صافی، عبید، (۱۳۸۵)، گزیده مثنوی‌های بیدل، کابل: مؤلف (ناشر)، تیراژ، ۱۰۰۰، ۲۸۶ ص.
۵۲. عظیمی، محمدعظیم، (۱۳۶۵)، با کاروان بیدل (گزیده غزل‌های بیدل)، به اهتمام عظمی نوری، کابل: اتحادیه نویسندگان.
۵۳. فرهاد، جاوید، (۱۳۸۹)، چیزهایی از دل درباره بیدل، (بی نا).
۵۴. قدردان، عبدالشکور، (۱۳۹۱)، اندیشه‌های عرفانی بیدل، کابل: مؤسسه انتشارات خاور، ۲۱۲ ص.
۵۵. کاظمی، محمد کاظم، (۱۳۸۶)، گزیده غزلیات بیدل، چ ۱، تهران: انتشارات عرفان، تیراژ ۳۰۰۰، ۸۰۸ ص.
۵۶. کاظمی، محمد کاظم، (۱۳۸۶)، کلید در باز (رهیافت‌هایی در شعر بیدل)، تهران: انتشارات سوره مهر، ۳۵۲ ص.
۵۷. کاوش، سید نورالحق، (۱۳۸۹)، انسان‌شناختی بیدل، چ ۱، بخش ۱ و ۲، آلمان: ایدا- بوخوم، ۵۶۰ ص.
۵۸. کاوش، سید نورالحق، (۱۳۹۱)، انسان‌شناختی بیدل، چ ۱، بخش ۳، آلمان: ایدا- بوخوم، ۱۱۴۱ ص.
۵۹. مجددی، غلام حسن، (۱۳۹۲)، بیدل‌شناسی، چ ۲، کابل: انتشارات امیری، تیراژ ۱۵۰۰، ۴۶۴ ص.
۶۰. مجددی، محمدعاصم، (۱۳۸۹)، شرحی بر یک غزل بیدل، چ ۱ و ۲، ۱۸۵ ص.
۶۱. مهجور، عبدالعزیز، (۱۳۸۱)، داستان کامدی و مدن (از کتاب مثنوی عرفان)، چ ۱، کابل: مکتب‌خانه ابوالمعانی، تیراژ ۱۰۰۰، ۴۴ ص.
۶۲. مهجور، عبدالعزیز، (۱۳۷۱)، شرح مستزاد میرزا عبدالقادر بیدل، به اهتمام محمد احسان اسیر، ۸۳ ص.

۶۳. هندوستانی، عبدالغنی، (۱۳۵۱)، احوال و آثار میرزا عبدالقادر بیدل ترجمه میر محمدآصف انصاری، کابل، پوهنچی ادبیات و علوم بشری پوهنتون کابل.

نمایه مقالات درباره بیدل و بیدل شناسی

الف. مجلات

احمد، ادریس، (۲۰۰۴)، درمورد محل اقامت بیدل در دهلی، نشریه سفارت افغانستان در دهلی، سال هفتم، شماره ۸۴، ۳۰ اپریل ۲۰۰۴.

• ایرج، شهباز، (۱۳۸۰)، بیدل‌گرایی در افغانستان (گفتگو با استاد واصف باختری، شاعر و پژوهشگر افغان)، فصلنامه شعر، سال ۹، شماره ۲۹، زمستان، صص ۱۶-۲۱.

• بدخشی، محمدطاهر، (۱۳۳۳)، بیدل از افغانستان است، مجله آریانا، سال ۱۲، شماره ۱۱، صص ۹-۱۷.

• بساک، حسن، (۱۳۹۳)، سیری در بیدل‌پژوهی و نگاهی دوباره به برخی تازگی‌های سخن او، فصلنامه تخصصی سبک شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سال ۷، شماره ۲۴، صص ۸۷-۱۰۹.

• بوسانی، الکوژاندر، (۱۳۴۴)، نظریات یک اروپایی درباره میرزا عبدالقادر بیدل، مجله ادب، سال ۱۳، شماره ۴، صص ۲۳-۱۴.

• بوسانی، الکوژاندر، (۱۳۴۴)، وصف طبیعت در اشعار بیدل، مجله ادب، سال ۱۳، شماره ۴، صص ۳۳-۲۴.

• بوسانی، الکوژاندر، (۱۳۴۴)، ملاحظاتی درباره رئالیزم بیدل، مجله ادب، سال ۱۳، شماره ۴، صص ۴۷-۳۴.

• ژوبیل، محمدحیدر، (۱۳۳۵)، یاد بیدل، مجله عرفان، شماره ۱۸.

• مجددی، غلام‌حسن، (۱۳۴۳)، نقد بیدل، مجله ادب، سال ۱۲، شماره ۵ و ۶، صص ۱۲۹-۱۱۸.

ب. شبکه‌های اجتماعی

• آریانفر، شمس‌الحق، (۱۳۸۸) بیدل در افغانستان، ۱۳ دی ۱۳۸۸. <http://www.sh-arianfar.blogfa.com/post-16.aspx>

• تیبان، کتابخانه، (۱۳۸۹)، سرگذشت عبدالقادر بیدل و سبک شناسی شعر او، تیبان: ۱۳۸۹/۶/۷. http://www.tebyanihaa.com/persian_literature.html

• تیبان، کتابخانه، یاد بود بیدل و بیدل خوانی در افغانستان، کتابخانه دیجیتال تیبان. <http://tebyan-zn.ir/karbaran.html>

• جعفری، محمود، (۱۳۸۶)، عرس بیدل و بیدل خوانی در افغانستان، وبلاگ صدای سوخته، ۵ اسفند ۱۳۸۶. <http://jafarimahmood.blogfa.com/post-93.aspx>

• رادیو آشنا، (۱۳۹۳)، قدامت عرس بیدل در افغانستان و منطقه، قدیر مشرف، ۵ قوس ۱۳۹۳. <http://www.darivoa.com/a/ur-se-bedil-in-kabul-and-region/2535962.html>

• سید جواد، (۱۳۸۴)، «یادی از بیدل و شعر بیدل»، افغان موج، دوشنبه ۲۹ حوت ۱۳۸۴. <http://www.afghanmaug.net/index.php/-mainmenu-32/33-----v15-33>

• کاظمی، محمدکاظم، (۱۳۸۸)، بیدل شاعر بزرگ ناشناخته، سایت اترنتی تیبان، ۱۳۸۸/۲/۱۹.

http://www.tebyan-zn.ir/Article/famous_man/literature_great_mans

• محمدی، سید رضا، (۱۳۸۷)، بیدل‌گرایی در افغانستان، جدید آنلاین، ۰۲ آوریل ۲۰۰۸-۱۴ فروردین ۱۳۸۷. <http://www.jadidonline.com/story/02042008/bidel>

• نادری، پرتو، (۱۳۹۰)، بیدل در طور معرفت، وبلاگ نوشته‌های پرتو نادری، ۱۳۹۰/۸/۱. <http://partawnaderi.blogfa.com/post-40.aspx>

نمایه بیدل‌شناسان و بیدل‌گرایان معاصر افغانستان

۱. آدینه، علی محمد خان

۲. آرزو، عبدالغفور

۳. آرزو، محمدغوث اعظم

۴. آریانفر، شمس‌الحق

۵. اعتمادی، سرور گویا

۶. تورویانا، دکتر نجیب‌الله

۷. اسیر، دکتر امیر محمد

۸. اسیر، محمد عبدالحمید

۹. افندی، شایق

۱۰. انس، دکتر محمد

۱۱. انصاری، دکتر میر نجم‌الدین

۱۲. انصاری، پروفیسور میر امان‌الدین

۱۳. انصاری، میر محمدآصف

۱۴. انصاری، نورالحسن

۱۵. ایرج، شهباز

۱۶. بدخشی، محمدطاهر

۱۷. برزین‌مهر، عبدالغنی

۱۸. بسمل

۱۹. بوسانی، پروفیسور الکساندر

۲۰. بهاری، مولانا امجد علی

۲۱. بیتاب، عبدالحق

۲۲. پاکفر، محمدسرور

۲۳. توفیق، عبدالحسین

۲۴. جاوید، پروفیسور دکتر عبدالاحمد

۲۵. جمال، میر غلام‌حضر شایق

۲۶. حبیب، اسدالله

۲۷. حبیبی، پروفیسور عبدالحی

۲۸. حسینی، رفعت

۲۹. حسینی، محمد داوود

۳۰. حسینی، دکتر نذیر سید داود

۳۱. حصیم

۳۲. حنیف بلخی، محمدحنیف

۳۳. حیا، احمد صدیق
 ۳۴. خاکسار، عبدالحکیم
 ۳۵. خسته، خال محمد
 ۳۶. خلیل، محمد ابراهیم
 ۳۷. خلیلی، خلیل الله
 ۳۸. رازقی، محمد کبیر
 ۳۹. رامپوری، مولانا فضل حق
 ۴۰. رحیمی
 ۴۱. رفیع، سمیع
 ۴۲. ژوبل، محمد حیدر
 ۴۳. زکریا، فیض محمد خان
 ۴۴. زرغون، محمد ابراهیم
 ۴۵. سرپلی، استاد مولانا غلام محمد خدیم
 ۴۶. سلجوقی، علامه صلاح الدین
 ۴۷. سناغز نوی، محمد اکبر
 ۴۸. شاه ولی، بهره
 ۴۹. شریف، اسد الله
 ۵۰. شهاب، مولانا عبدالقدیر
 ۵۱. صافی، عبید
 ۵۲. صفا، محمد ابراهیم
 ۵۳. عالمشاهی
 ۵۴. عجم، عبدالرب
 ۵۵. عظیمی، محمد عظیم
 ۵۶. غبار، میر غلام محمد
 ۵۷. غربت، امین
 ۵۸. غلام نبی
 ۵۹. فرهاد، جاوید
 ۶۰. قاری زاده، ضیا
 ۶۱. قندهاری، مولوی فیض الله
 ۶۲. قدر دان، عبدالشکور
 ۶۳. کاظمی، محمد کاظم
 ۶۴. کاوش، سید نور الحق
 ۶۵. مجددی، پروفیسور غلام حسن
 ۶۶. مجروح، سید شمس الدین
 ۶۷. محمد باقر
 ۶۸. مستغنی
 ۶۹. مشرقی
 ۷۰. مومند، احمد فہیم
 ۷۱. مہجور، عبدالعزیز
 ۷۲. میر قندی آغا، عبد الله
 ۷۳. ناشر، غلام سرور
 ۷۴. نوایی، غلام حبیب
 ۷۵. نهادنی، مولانا اشرف علی

۷۶. واحد، عبدالاحد (مجد کبیر)
 ۷۷. ولوالجی، عبدالحکیم
 ۷۸. ہارون
 ۷۹. ہروی، مولانا سید محمد عمر
 ۸۰. ہمام، سید سلطان شاہ
 ۸۱. ہروی، شایق

نتیجہ گیری

چنانچه تذکر داده شد بیدل گرایی در افغانستان از زمان زندگی بیدل و به قولی چهل سال بعد از وفات او در افغانستان آغاز گردیده است. از آن زمان تا امروز بیدل و اشعار او در میان مردم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. مکتب بیدل یکی از مکاتب ادبی مشہوری است کہ طرفداران زیادی در افغانستان دارد. شاعران بزرگی چون عبدالحق بیتاب، قاری عبد الله و... به پیروی از این سبک شعر سروده‌اند. بیدل خوانی نیز از دیر زمانی در این کشور رواج داشته و تا امروز رواج دارد. این عوامل سبب شده است تا آثار بیدل در زمان‌های مختلف به شکل کلیات یا گزیده به چاپ برسند و منتقدان و دانشمندان، اشعار و افکار وی را مورد تحلیل و بررسی قرار دهند و کتابهای زیادی را در این باب منتشر نمایند.

منابع و مآخذ

- آریانفر، شمس الحق، بیدل در افغانستان، سایت شخصی، ۱۳ دی ۱۳۸۸:
<http://www.sh-arianfar.blogfa.com/post-16.aspx>
 - انوشه، حسن و همکاران، (۱۳۷۸)، دانشنامه ادب فارسی، ج ۳، تهران: عرفان، ص ۳۴۵.
 - ایرج، شهباز، (۱۳۸۰)، بیدل گرایی در افغانستان (گفتگو با استاد واصف باختری، شاعر و پژوهشگر افغان)، فصلنامه شعر، سال ۹، شماره ۲۹، زمستان، صص ۱۶-۲۱.
 - بساک، حسن، (۱۳۹۳)، سیری در بیدل پژوهی و نگاهی دوباره به برخی تازگی‌های سخن او، فصلنامه تخصصی سبک شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سال ۷، شماره ۲۴، صص ۸۷-۱۰۹.
 - ژوبل، محمد حیدر، (۱۳۹۱)، نگاهی به تاریخ ادبیات معاصر در افغانستان، ج ۲، کابل: انتشارات امیری، صص ۲۰-۱۳۱، ۲۳ ص.
 - سلجوقی، صلاح الدین، (۱۳۸۸)، نقد بیدل، ویرایش محمد کاظم کاظمی، ج ۳، تهران: انتشارات عرفان، ۶۲۴ ص.
 - شعور، اسد الله، (۱۳۸۷)، بیدل گرایی و زمینه‌های فرهنگی، تاریخی و اجتماعی آن در افغانستان، کابل: انتشارات امیری، ج ۱، ۵۳ ص.
 - یاحقی، محمد جعفر و افضلی، خلیل الله، بیدل پژوهی در افغانستان؛ پیشینه و گستره، ۱۵، ۱۶ آبان ۱۳۸۷

http://old.acsf.af/index.php?option=com_content&view=featured&Itemid

بنیاد اندیشه
 تاسیس ۱۳۹۱